

Kapitalismus je v rozporu se životem příští společnosti

Ján Mišovič, Klub společenských věd

Úvod

Hodnocení kapitalismu je bezprostředně spojeno se procesy, které se odehrávaly v rámci předchozích dějinných formací. Při zohlednění rozvoje středověké společnosti, zejména její pozdější fáze, je zřejmé, že v ekonomické i společenské oblasti se objevují prvky příští kapitalistické společnosti.

V období renesance, na rozdíl od středověkého řádu, s přesně a pevně stanovenými pravidly, která vytvářela pro společnost jakousi „časovou klec“, vznikl pocit svobodného nakládání s vlastním životním časem,¹ díky kulturním proměnám a celkové obrodě prožívání pozemského života (Pešek, 1995, 14-19).

Byli to umělci, vědci a další příslušníci svobodných povolání, kteří začali uplatňovat právo na svůj vlastní čas a formovali si nový životní styl. Tehdejší vládnoucí renesanční soustředění na přítomnost přerůstalo v nový způsob časové orientace na budoucnost (Pešek, 1995, 20).

V období renesance „je čas velký objev – protivník, proti němuž (lidé) plánují, taktizují, bojují a doufají, že nad ním zvítězí.“ (Quinones, 1972, 3). Už začátkem 17. století je možné zaznamenat tendence k rozšiřování lineární koncepce lidské historie. Mnoho forem této koncepce se často objevovalo v oblasti literatury, vědy, filosofie, politických úvah a sociálních teorií (Sorokin 1937, 375).

Lineární vnímání času se prosazovalo zejména v odvětvích intenzivně se rozvíjejících konkurenčních, společensky prestižních a soutěživých činností, spojených s výkonem, výkonností, kde rychlost, resp. čas hraje podstatnou roli.

V průběhu 18. a 19. století se objevovaly různé koncepce týkající dynamiky společnosti, od teorie biologické evoluce k teorii sociální dynamiky, sociální evoluce, kulturních změn, společenského pokroku, sociálních revolucí od sociologů, antropologů, historiků, ekonomů, politických myslitelů, obecně sociálních vědců (Sorokin, 1937, 233). Koncepce přímého progresivního vývoje se stala zvláště dominující v oblasti biologických, sociálních a humanitních věd a teorií (Sorokin 1937, 376).

Čas se stal dynamickou, pronikající, dobývající a kolonizující silou. „Rychlost pohybu a přístup k

---

¹ Renesance je vnímána jako počátek globalizovaného konzumerismu. Je možné, že toto pětisetleté období právě v těchto desetiletích končí. Souvisí to se zvýšenou spotřebou podmíněnou produkcí emisí oxidu uhličitého, a ty jsou jednou z velkých příčin klimatických změn. K jejímu zastavení je potřebné jiné nastavení mysli, nástup kultury šetrnosti (Cílek 2020b, 23).

čím dál rychlejšími prostředky mobility se v moderních dobách brzy dostaly do pozice nejdůležitějších nástrojů moci a nadvlády.“ (Bauman, 2002, 22).

Příspěvek se zabývá zrychlením času v dnešní společnosti a nedávno minulou i současnou teoretickou reflexí dopadů temporalit na přírodu, každodenní život a na životný způsob obyvatel kapitalistické společnosti.

Projevy kapitalismu ve společnosti 20. a 21. století a jejich příčiny

Začátky „despotické kontroly“ celé naší existence, jak píše Sorokin, začaly precizním měřením času. Čas se stal vzácným zbožím a hodnotou. Projevem takového přístupu bylo i zdomácnění slavné fráze „Čas jsou peníze“. Další z důsledků měření času se projevil v neustále se zrychlujícím tempu života a čím dál rychlejším rytmem sociálních změn, jež vedly k nedostatku jistoty, stability a bezpečnosti v mentálním a společenském životě lidí, včetně rodiny, církví, průmyslu i státu (Sorokin, 1937, 235-238).

Ke změně v chápání produktivního času přispěly zejména okolnosti spojené s nástupem kapitalismu. Z. Bauman jej charakterizoval následovně. „Čas se stal otázkou „hardware“, jež lidé začali vynalézat, konstruovat, používat a ovládat“ (Bauman, 2002, 179). Takto byl čas chápán v době těžké modernosti, zakládající si na co nejrozsáhlejších továrnách, s největšími počty pracovníků, na nejmohutnějších strojních zařízeních a dopravních prostředcích. Společenský život ve svém celku a mentalita společnosti se staly tekutými, beztvarymi. Formující se kultura začala rozměňovat svoje hodnoty a ty byly neustále redukovány na existenci stále kratšího „přítomného momentu.“ (Sorokin 1937, 238-239). Tekutost a beztvorost moderní doby se vyjevovala už koncem třicátých let 20. století. Cíle této epochy byly spojovány s ovládnutím co nejrozsáhlejšího území, s co nejbohatším množstvím nerostných zdrojů. „Fordovy“ továrny s „dlouhodobým zaměstnáním“ představovaly uskutečnění vědecké racionality. Současně však éra zatuhlé továrenské rutiny umrtvovala kapitál a vázala pracovní sílu.

Obrat do uvolnění těchto vztahů vnesl nástup softwarového kapitalismu a lehké modernosti. Reprezentantem „nového“ kapitalismu v očích Baumana se stal Microsoft, s rozvolněnými, minimálně uspořádanými organizačními formami, schopnými se adaptovat v mnohoznačném, pružném a rychle se pohybujícím světě (Bauman 2002, 183-187).

Dynamika rozvíjející se industriální společnosti poprvé v dějinách vytvořila podmínky pro trvalý ekonomický růst a současně přispěla i ke zlepšování materiálních podmínek obyvatelstva (Klofáč, Tlustý 1967, 93).

Od čtyřicátých let 20. století se objevovaly práce, které začaly tuto skutečnost reflektovat a

vyjádřily ji prostřednictvím teorie růstu. Klasická práce Colina Clarka je založena na myšlence, že podstatným znakem moderního hospodářství je vzestup hodnoty produkce na jednoho obyvatele. Teorie růstu se odvíjí od technického pokroku a ovlivňuje životní standard, životní styl (Clark 1940). Walt Rostow podal charakteristiku pěti stádií ekonomického růstu. Začíná úvodní charakteristikou tradiční společnosti, na níž navazuje společnost s předpoklady pro vzestupný růst. Do třetího stádia se dostávaly společnosti, které byly schopny překonat překážky a odpor ke stálému růstu. Čtvrté stádium se vyznačovalo rozšiřováním moderní technologie na všechny sféry hospodářské činnosti. Pro páté stádium byla charakteristická spotřeba zboží, jež přesahovala základní životní potřeby širokých vrstev (Rostow, 1960). Společnost se postupně ocitla ve fázi masové spotřeby, s převažujícím konzumním způsobem života. Průmysloví dělníci si zlepšili materiální situaci, ale duchovní odcizení jim zůstalo, protože byli nuceni sloužit jako „otroci na galejích“ zbývajícím třídám ve společnosti (Toynbee 2001, 553).

Dopady postupného industriálního růstu je možné ilustrovat rovněž prostřednictvím typologie osobnosti lidí, jež D. Riesman charakterizoval jako niterně a vnějškově řízeného člověka. Niterně řízený člověk 19. století byl zaměřen na práci, pojímal jí v duchu neosobních předmětných vztahů, včetně společenské organizace, ve smyslu technických a intelektuálních procesů. Vazba práce a majetku v období soutěživého kapitalismu vedla k izolaci od lidí a oblast zábavy a spotřeby byly na vedlejší koleji, v centru pozornosti byla práce. Hovořilo se o hrabivém spotřebiteli, který uplatňoval v oblasti spotřeby motivace a ideály podobné těm z výrobní oblasti. Vnějškově řízený člověk 20. století vnímal práci jinak, především jako vztahy mezi lidmi, jako lidskou spolupráci (Riesman 1968, 110-117). Promítlo se to i do proměn jeho ekonomických postojů. Preference spotřeby ve změněné společnosti vytvořily úzkou vazbu mezi výdajovým kontem a spotřebitelskými zvyklostmi, stejně tak jako v předchozích dobách bylo bankovní konto spojeno s výrobními záměry. Vnějškově řízený člověk se vyznačoval hlavně vkusem a nedával najevo své bohatství a ctihodnost (Riesman 1968, 138).

Transformace v přístupu k práci a zábavě, resp. k volnému času a životnímu stylu, se netýkaly jenom západního světa. I ve všech minulých obdobích života dnešních postkomunistických společností postoje k politickým institucím byly založené na pragmatických úvahách, kdy „míra souhlasu s komunistickým režimem závisela na schopnosti těchto autorit zajistit očekávanou úroveň ekonomického a sociálního blahobytu“ (Bernik et al. 1996, 23).

Neustále probíhající změny se promítly v 21. století i do běžného života lidí, kdy došlo k přechodu od vnějškové orientace lidí k jejich vnitřní orientaci, přitom se postupně vytrácí vnímání vztahových stránek existence člověka. Změna byla vyvolaná snižováním významu ekonomických kritérií při posuzování produktů a služeb pro osobní využití. Místo nich nastupuje psychofyzický

akt prožitku, jenž souvisí s převažujícím jednáním, soustředěným na subjektivní proces, jehož výsledkem je, podle Schulzeho, racionalita prožitku (Thöndlová 2008,165). Lipovetsky podrobněji charakterizuje tento proces a píše o příchodu radostného a osvobozujícího období individualismu, „které bylo prožíváno skrze odcizení politickým ideologiím, zánik tradičních norem a pravidel, oslavování přítomnosti a podporu osobního požitkářského stylu života“ (Lipovetsky 2013, 24-25). Vládnoucí principy spotřeby a módy podnítily rozvoj „labilního jedince, bez hlubšího ukotvení, jehož osobnost i vkus podléhají neustále proměně, ale který je zároveň pánem a vlastníkem svého života. (Charles 2013, 45).

Zrychlení doby a jeho dopady na dnešní společnost

Minulí i současní autoři v rámci zkoumání sociálně podmíněného vnímání času si všímají vzájemného ovlivňování různých jeho projevů, které zrcadlí povahu společenského systému, jeho struktur a probíhajících procesů. V této souvislosti hovoří o temporalitě kapitalismu. „Kdo mluví o kapitalismu, mluví o rychlosti... Kapitalismus vede k sociální akceleraci času, přičemž zrychlení poté prohlubuje sociální integraci kapitalismu“ (Glezos 2012, 85). Požadavky, potřeby a mechanismy kapitalistické ekonomiky „v sobě obsahují časový imperativ akcelerace“ (Vostal 2016, 210). Výrobci se snaží své náklady maximálně externalizovat, např. při likvidaci toxického odpadu nebo budování infrastruktury pro dopravu a komunikaci, přitom taková externalizace se v průběhu posledních dvou staletí pokládala za zcela přirozenou záležitost (Wallerstein 2016, 38). Odklon od efektivní produkce vedl ke změnám směrem k finančním spekulacím. Jejich klíčový nástroj představovalo povzbuzování spotřeby prostřednictvím zadlužování (Wallerstein et al 2016, 46). Jiným významným prvkem se staly pyramidové finanční transakce, založené na manipulacích (Collins 2016, 65). Dominujícím rysem fungování historického systému, označovaného jako kapitalisticky je neustálé úsilí o nekonečnou akumulaci kapitálu (Wallerstein et al. 2016, 22-23). Kapitalismus představuje „v zásadě způsob organizované ekonomické činnosti plynulým nasazováním bohatství – kapitálu – prostřednictvím investic do různých druhů podnikání vytvářejících zisk.“ (Derlugian 2016, 182). Píše se o financializaci, která zvyšuje dynamičnost kapitalismu. Investice ve své extrémní podobě slouží ke stále krátkodobějším ziskům, a tím podkopávají dlouhodobý a hlubší růst. Směřují totiž k výnosům z investovaného bohatství, které jsou daleko vyšší než ze zaměstnávání lidí (Derlugian 2016, 184). Nová restrukturovaná forma akumulace kapitálu se projevovala jako chaotický, nesystematický kapitalismus (Lash 1990, 37). Propojená globalizace finančních institucí a finančních toků způsobila oslabování národních ekonomik a destabilizovala celý globální kapitalistický systém (Dicken 2003, Robinson 2004).

Kapitalistické úsilí a osobní přístupy jednotlivců nemusí být v souladu, vzájemně kompatibilní. Výsledkem je utváření možných konfliktů. Výzkumy odborníků přinášejí poznatky o nebyvalých časových tlacích na jednotlivce a zvyšujícím se pocitu nedostatku času (Robinson, Godbey 1999). Sociálně psychologická zjištění konkretizují projevy časového tlaku jako tzv. spěchavá nemoc, syndrom vyhoření či narůstající stres (Szollos 2009, 332-350).

Zkušenosti se zrychlením mají několik doprovodných projevů: 1. Nedostatek času pociťuje stále větší počet lidí a netýká se jenom obyvatel vyspělého světa; 2. Dnešní psychologické dopady, v podobě např. narůstajícího stresu, jsou ve srovnání s obdobím před několika desetiletími závažnější; 3. Pocit nedostatku času už nesouvisí jen s prací a povoláním (Vostal 2016, 215).

Zobecněním všech poznatků o projevech zrychlování je zřejmé, že hlavním rysem dnešní společnosti a doposud probíhající ekonomické globalizace je, vedle rozšiřující se integrace a větší propojenosti událostí, institucí, systémů i žitých světů, právě stále narůstající tempo společenských interakcí a procesů (Jessop 2012, 204). Jsme svědky zvyšující se rychlosti projevující se ve společenských procesech, sociální akcelerace času (Vostal 2016, 217-218). Zrychlení není doprovodným rysem moderní doby, ale jejím konstitutivním prvkem. Zřetelně se jeví ve třech oblastech. Za prvé jde o technické, technologické zrychlení projevující se ve výrobě, dopravě, v obchodě, ve službách i ve volném čase. Za druhé o zrychlení společenské změny. Kulturní vzorce a přístupy ke světu jsou méně stálé a drolí se. V oblasti znalostí, hodnot, emocí i chování dochází ke změnám zvyšujícím se tempem. Dopady obou oblastí se promítají do zrychleného životního tempa pozorovatelného na objektivní i subjektivní úrovni. Ve společnosti jde o pocit rychleji se měnícího světa a ve spojitosti s osobností člověka o rychlost vykonávání běžných aktivit, spojených např. s jídlem, spaním, pozorností věnovanou blízkým atd. (Rosa 2013, 179-199).

Vedle zrychlování osobního života jsou zřetelné rovněž příznaky časové asymetrie, resp. „desynchronizace“ mezi společenskými oblastmi a přírodou. Jde o vysoké tempo využívání přírodních zdrojů, např. ropy nebo půdy, ve srovnání přirozeně pomalejšími rytmy reprodukce těchto zdrojů. Podobnou časovou asymetrii je možné pozorovat i mezi rychlostí ekonomických transakcí, vědeckých objevů, technologických inovací a tempem tvorby politik, které regulují a upravují jednotlivé oblasti fungování společnosti, a také rytmem kulturní reprodukce, např. v podobě generační obměny symbolického vědění (Rosa 2010, 70-71, Vostal 2016, 219-222).

Výsledkem je napětí mezi časovou dynamikou současného „rychlého“ kapitalismu a pomalými procesy demokratického rozhodování (Hope 2009, 62).

Kritické pohledy na vývoj civilizace

V posledních čtyřech desetiletích myšlenky neoliberalismu, spočívající zejména v důrazu na privatizaci, finanční deregulaci a fiskální disciplínu, významně ovlivňují všechny stránky života západní společnosti (Hubbard, Miller 2005, 8-9). Kolaps zemí státního socialismu a představa o úspěšnosti rozvojových zemí východní Asie vyvolaly triumfální reakce příznivců neoliberalismu a globalizace. Rozšíření ekonomiky volného trhu přitom jen zvýšilo nerovnosti a přímo přispělo k vyšší koncentraci bohatství. Znamenalo rovněž společenskou dezintegraci a nestálost sociálních vztahů (Berger 1999, 353-354). Majetek a moc jsou destruktivní především pro rovnost a svobodu, jež tvoří předpoklady demokracie. V tomto kontextu představuje jejich koncentrace společenskou hrozbu a vyvstává otázka, jak navrhovat takové podoby demokracie a přerozdělování, které se dotknou podstaty problému nekontrolovaného růstu soukromého vlastnictví a moci (Slačálek 2012, 99-101).

Dominující neoliberalismus se však nestal výhradním proudem prosazujícím se v myšlení, v politice, v praxi. Vznikaly alternativní modely globalizace založené na odmítání výhradní role trhu a militarizace světa. Výrazně radikální tendence, z nichž antiliberismus čerpal, byly reprezentovány širokou škálou ideových pozic od socialistických, přes kritické, feministické až k libertariálním. Jejich cílem je zkoumat žitou zkušenost nejpočetnějších sociálních skupin a objasnit mechanismus mocenského uspořádání sociálních systémů.

Kritická teorie společnosti frankfurtské školy se od čtyřicátých až šedesátých let 20. století orientovala na posouzení dlouhodobějších vývojových tendencí západních společností s patologickými dopady na civilizaci a její transnacionální proměny, na současné patologie pozdního kapitalismu s dopadem konzumerismu na životní orientaci lidí. Podstatným argumentem kritické teorie je charakteristika technologické racionality jako politického procesu s projevy totální administrace světa (Hrubec 2013, 13-76). Kritické přístupy se začaly prohlubovat v posledních dekádách 20. století.

K jejich nejvýznamnějším představitelům patřil od poloviny osmdesátých let 20. století německý sociolog U. Beck, s hodnotícími pohledy stavu společnosti a jejich doprovodných projevů. Když charakterizoval tehdejší ohrožení a rizika, za jejich zdroj pokládal industriální mašinerii pokroku s nejistotami a důsledky ohrožujícími život rostlin, zvířat i lidí, konstatuje, že „Konflikty vznikající v souvislosti s riziky modernizace vyvěrají ze systémových příčin, které spadají v jedno s motorem pokroku a zisku.“ (Beck 2004, 52) a dodává „Jde v nich o otázku, zda můžeme nadále drancovat přírodu (včetně naší přirozenosti), a tudíž o to, zda naše pojmy „pokroku“, „blahobytu“, „hospodářského růstu“, „vědecké racionality“ jsou ještě na místě.“ (Beck 2004, 53). V důsledku všech těchto změn se společnost nouze mění na společnost rizikovou či společnost strachu (Beck 2004, 65). Produkované riziko a jeho přehlížení vyvěrá z „ekonomické jednookosti“ přírodovědně

technické racionality (Beck 2004, 80). Podle něj „Environmentální problémy nejsou problémy týkající se jen okolního prostředí, ale jsou to problémy společenské, problémy člověka a jeho dějin, jeho životních podmínek, jeho vztahu ke světu a ke skutečnosti, jeho ekonomického, kulturního a politického zřízení“ (Beck 2004, 108). U nás se s dopady soudobých procesů na životní prostředí podrobně zabývá např. J. Keller (1993). Hlavní příčina obrovské destrukce kapitalistického systému vůči biosféře vyplývá z toho, že výrobci vydělávající na devastaci přírody ji nezapočítávají do svých výrobních nákladů, naopak to mají za snížení nákladů (Wallerstein 2006, 49). Průmyslový kapitalismus historicky transformoval přírodu na zdroje kapitalistické aktivity (Hope 2020, 125). V období průmyslového kapitalismu, označovanému jako Antropocen, resp. Kapitalocén, „je příroda redukována na něco, co může být oceněné, prodané a využité k jakémukoliv různému majetku: průmyslovému kapitálu, lidskému kapitálu, znalostnímu kapitálu, finančním požadavkům a tak dále“ (Altvater 2016, 145).

Pozornost si zaslouhuje rovněž postavení člověka ve společnosti ohrožované riziky. V dnešní situaci je člověk svobodný, ale zranitelný. „Nová doba je osvobozující i frustrující, fascinující i hroživá. Vznikají nové formy zranitelnosti. Zmatky a nejasnosti se týkají nejčastěji našich identit“ (Eriksen 2005, 32-34). Současný jihokorejsko-německý filozof Byung-Chul se zabývá depresí, jež je charakteristická pro dobu, kdy je člověk vystavený extrémní otevřenosti a neohraničenosti, protože ztratil schopnost uzavírání dlouhodobých závazků. V tomto systému je člověk nucen pod tlakem výkonnosti, aby sám sebe prodával a vystavoval se, jako nějaké zboží ve výloze, v pracovní sféře, sociálních sítích nebo v soukromí. Současný člověk má kaleidoskopickou a roztříštěnou identitu, protože musí vykonávat v tomto systému nezávislé a nesouvislé činnosti, aby vůbec existoval (Byung-Chul 2016, 49-51). Člověk se může v soukromém každodenním životě, ve srovnání s veřejným a pracovním životem, chovat zcela odlišně. Tím nastává schizofrenické odcizení životu. Jak uvádí Žižek, jde o tzv. toxickou identitu (Žižek 2011, 61).

Odborníci různého zaměření se zamýšlejí nad jednotlivými problémy dnešního světa a píší o příchodu mladší a dynamičtější civilizace, než je dnešní západní (Beneš 2018, 12), o zmatcích a nestabilitě současného světa, který není možné označit za udržitelný (Drábová 2018, 23), o zlomovém okamžiku charakterizovaném jako změna politického cyklu (Havlíček 2018, 46), o zhroutení iluze o všeobecné univerzálnosti modelu deklarativní demokracie a lidských práv (Pánek 2018, 110).

Pozornost se věnuje i míře osobní spotřeby obyvatel. Zdůrazňuje se nepřiměřený a mnohdy nezasloužený důraz jednotlivců na jejich osobní pohodlí, snaha jen nekonečně dlouho se bavit (Pařízek 2018, 132).

Analýzy modelů současné ekonomiky naznačují, že dochází k jejímu úpadku. „Pro současnost je

charakteristická stagnující ekonomika a umělé udržování fikce přetrvávající konzumní společnosti a sociálního státu“ (Robejšek 2015, 271).

Změny, odehrávající se v přírodě, společnosti i v osobnostech lidí, nacházejí svou odezvu v argumentech zabývajících se s kolapsem současné civilizace. Podle nich „... kolaps není nic démonického, nic, co je veskrze negativní. Ve své podstatě obvykle neznamená nic jiného než zásadní zjednodušení životní úrovně. Kolaps je ze své povahy něco, co se projeví náhle, přichází bez ohlášení, nicméně jeho kořeny lze vysledovat obvykle v době mnohem dřívější... Typické je pro něj to, že společnost si neuvědomuje, že ke kolapsu spěje nebo že by bylo něco až tak v nepořádku“ (Tureček, Bárta 2013, 67). Takových stanovisek je celá řada. Připojil se k nim i Americký ústav pro letectví a vesmír ve své studii, v níž konstatuje, že „za stávající situace ve světě bude velmi obtížné vyhnout se kolapsu civilizace.“ (Petrželka 2014, 6).

Koronavirová krize – nový impuls k civilizačním změnám

V oblasti teoretických úvah, reagujících na pandemickou situaci, přichází celá řada autorů s rozšiřováním obecně existujících kritických pohledů na fungování dosavadní civilizace nebo konkrétních závěrů v souvislosti s pandemií.

První se týká jejího samotného výskytu. V historii lidstva se epidemie vyskytovaly opakovaně a budou se vyskytovat. Přináší to soužití s přírodou a lidé současného světa se s tím musí naučit žít, tak jak tomu bylo v minulosti (Hostomský 2020, 92-96). Epidemie jsou produktem lidského vztahu k přírodě i lidského způsobu života, který se v důsledku expanze průmyslové společnosti stal pro přírodu i planetu neudržitelným. „Pandemie nám ale rovněž připomínají, že i v momentech, kdy se nám zdá, že máme věci díky stále sofistikovanějším technologiím ve svých rukou, můžeme čelit neočekávané síle přírody, jíž jsme navzdory všemu pevnou součástí“ (Sušová-Salminen 2020, 121).

Další z nich se shodují na tom, že představa lineárního rozvoje lidské společnosti patří minulosti. K nim patří S. Komárek, který se podrobněji zamýšlí nad dnešním převládajícím ekonomickým uvažováním s typickým předpokladem, že HDP musí neustále růst. Západní civilizace má panickou obavu o sebe, jako žádná jiná kultura. Evropské společnosti nebyly schopny dlouhou dobu vyrovnat se jen v malé míře s krátkodobou škodou pro dlouhodobé dobro a nyní musí jít do toho v obrovském rozsahu (Komárek 2020, 249-261). Opakovaně se připomíná převaha konzumních životních přístupů. Většina dnešních lidí je nasměřována v intencích hesla „Tak si to užij!“ . Chtějí si užívat a nárokují si právo užívat, za každou cenu a jakýchkoliv podmínek. Změna v každodenním

přístupu k životu v naší společnosti je nutná, protože ten dosavadní, bez hloubky myšlení, vede jenom k sebezkaže. Na jedné straně poznání, že není nám dána schopnost řídit budoucnost, na druhé straně schopnost učit se pokorně žít s nejistotou, může být zásadou pro příští léta a oporou i při zvládání následků pandemie (Hogenová 2020, 222-228).

Do očí bije obrovská poptávka po budoucnosti, ne po minulosti. Žít pro budoucnost a pro ni udělat cokoli, přitom nevnímat si přítomné reality je jeden z největších sebeklamů dějin (Machovec 2002, 242). Snaha nacházet východisko za každou cenu vede až k tomu, že mnohdy jsou odpovědi na otázky vydávány dokonce za poznání. Pandemie ukázala, že i specialisté věděli o šířící se nemoci velmi málo. V této situaci se ukázalo, že dobré otázky jsou daleko cennější než neúplné odpovědi.

Na programu dne je i zamýšlení nad hodnocením jednotlivých dnešních dopadů pandemie a jejich vztah k dominujícím hodnotám. Dlouhodobě většina společnosti i odborníků vnímá zdravotní dopady. Současně část politiků, právníků, ale i veřejnosti zdůrazňuje ekonomické ztráty. Na pozadí těchto dvou přístupů se ukrývá složitý proces smířování se s vlastní smrtelností a uvažování nad tím, na čem ve světě doopravdy záleží (Cílek 2020a, 16-22).

Při bilancování je zřejmé, že společnost žila takovým způsobem, jako by si o zkušenost s pandemií koledovala. Ani dosavadní změny krajiny a přírody v různých částech světa nedokázaly přimět představitele velmocí k dohodám na razantních úsporných opatřeních, jež by vedly k větší ohleduplnosti k přírodnímu prostředí. Doposud platilo, že je potřebné neustále přinášet oběti na oltář neomezeného hospodářského růstu. V příštích letech nepůjde jen o míru hospodářského růstu, ale zejména o změnu našeho životního stylu, životního způsobu (Nerudová 2020, 277-281).

Pandemie nás dovedla k poznání, že není nic, na co by měl člověk právo. Všeho, čeho dosahujeme, je nám propůjčeno a nastává čas se podle toho chovat (Vácha 2020, 287-290). Měla by si to uvědomit zejména většina politiků, ekonomů, ale i právníků a novinářů.

Tyto i další reflexe jsou pravděpodobně předzvěstí pokračujícího kritického hodnocení dosavadního směřování společnosti i civilizace. Koronavirová krize se může stát významným historickým milníkem, podobně jako byly obě světové války nebo rozpad sovětského bloku. Důvodem takové pozice „může být právě to, že nás konečně přiměje ke stržení zdi, kterou ve své představivosti oddělujeme lidské dějiny od přírodních procesů...“ (Barša 2021, 17). Pandemie covidu-19 je bodem obratu proto, že se zdravotnická krize propletla s krizí demokratické reprezentace, s krizí ekonomickou i krizí psychologickou (Hauser 2020, 98). Na místě je úvaha o kompozitní krizi, která začala ekonomickou krizí roku 2008. Není možné najít mezi ekonomikou-klimatem-koronavirem nějaké silnější příčinné vazby, než je „obecné konstatování o globalizaci rizik, ale tato neurčitost či víceznačnost je právě ten způsob, jakým se kompozitní krize vždycky přihlašovaly. Projevily se jako synchronnost skutečně či zdánlivě nesouvisejících příčin, chovaly se

jako nelineární systém, přitahovaly singularity, procházely obdobím chaosu a vesměs končily regenerací společnosti.“ (Cílek 2020b, 16).

Základní realitou současnosti je nepředvídatelnost jak střednědobých, tak dlouhodobých výhledů, resp. bezprostřední budoucnosti. V sociálně psychologické rovině jsou důsledkem nepředvídatelnosti zmatenost, hněv, znevažování politických elit a strach (Wallerstein et al 2016, 49). Ekonomická a ekologická krize 21. století znovu nastolila diskuse o dalším rozvoji modernity a demokratické sociální změně (Asher, Wainwright 2019, 38). Přehled vážných problémů spojených s životem člověka, existencí přírody i fungováním společnosti naznačuje, že kapitalismus, jehož systémovým prvkem je maximalizace zisku, bez ohledu na okolnosti, je v rozporu se životem příští společnosti.

Závěrem

Lineární vnímání času se zrodilo ve společnosti s nástupem renesance. Původně respektovaný kosmický čas se postupně transformoval na čas osobní, intersubjektivní a sociálně podmíněný, sociálně produktivní a stal se integrální součástí společenských zkušeností a praxe. Změnu v chápání sociálně produktivního času přinesl kapitalismus. S jeho rozvojem se rozšiřovalo lineární pojmání vývoje, podpořené dynamikou industriální společnosti, která ve 20. století vyústila do konzumního způsobu života. Tento životní způsob dosahuje vrcholu v posledních desetiletích, kdy se stal jeho charakteristickým rysem psychofyzický akt prožitku.

Kapitalismus vytvořil svou vlastní temporalitu charakterizovanou rychlostí, zrychlováním. Takto fungující temporalita však není v souladu s osobní temporalitou jednotlivců. Projevem nesouladu je například narůstající stres, objevující se syndrom vyhoření apod. K disharmonii dochází rovněž mezi vysokým stupněm využívání přírodních zdrojů a jejich pomalejší reprodukci. Podobnou časovou disproporcí je možné pozorovat i mezi rychlostí ekonomických transakcí, technologických inovací na straně jedné a tempem tvorby norem pro jednotlivé oblasti, kulturní reprodukci na straně druhé.

Od poloviny osmdesátých let 20. století se objevují kritické přístupy konstatující ohrožení a nebezpečí spojená s industriálním mechanismem pokroku. Rizika modernizace se spojují s drancováním přírody, důrazem na hospodářský růst a blahobyť. V rovině osobnosti člověka se objevují pochybnosti spojené s jeho identitou.

Problémy dnešního světa se projevují ve formě například jeho neudržitelné stability, důrazu na osobní pohodlí bez ochoty za to „zaplatit“ a vyúsťují do úvah o kolapsu civilizace. Koronavirová krize aktualizuje tyto i další krizové momenty společnosti, orientuje pozornost politické

reprezentace i široké veřejnosti k pochopení dnešní společenské reality, naznačuje potřebu změny dosavadního životního způsobu a může představovat bod obratu, historický milník pro společnost, civilizaci na cestě k jinému, spravedlivějšímu uspořádání, bez kapitalistického systému.

Literatura:

- Altvater, E. (2016). *The Capitalocene or geo-engineering: Against capitalism's planetary boundaries*. In: Moore, J. (ed.), *Anthropocene or Capitalocene? Nature, history and the crisis of capitalism*. Oakland: PM Press.
- Asher, K., Wainwright, J. (2019). After Post-Development: On Capitalism, Difference, and Representation. *Antipode*.51. (1).
- Bauman, Z. (2002). *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- Barša, P. (2021). Obrisy doby po covidu. *Právo Salon* 2120.8.4.
- Bárta, M., Kovář, M. (eds.) (2018). *Jak dál. Svět, Evropa a Česká republika v době na „rozhraní.“ Rozhovor s třinácti osobnostmi české vědy, kultury a politiky*. Praha: Academia.
- Beck, U. (2004). *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beneš, V. (2018). In Bárta, M., Kovář, M. (eds.) (2018). *Jak dál. Svět, Evropa a Česká republika v době na „rozhraní.“ Rozhovor s třinácti osobnostmi české vědy, kultury a politiky*. Praha: Academia.
- Berger, M. (1999). Up from neoliberalism: free-market mythologies and coming crisis of global capitalism. *Third World Quarterly*. 20 (2).
- Bernik, I., Malnar, B., Toš, N. (1996). Paradoxy instrumentálního přijetí demokracie. *Sociologický časopis* 1.
- Byung-Chul, H., (2016). *Vyhořelá společnost*. Praha: Rybka Publishers.
- Cílek, V. (2020a). *Utíkej brzy, utíkej daleko*. In Honzák, R. a kol. *Doba Korona virová*. Praha: Zeď.
- Cílek, V. (2020b). *Kompozitní krize minulosti a úděl dneška*. In Sušová-Salminen, V., Švihlíková, I. (eds.) *Pandemie COVID-19: Konec neoliberální globalizace?* Praha: OVIA Argument z.s.
- Clark, C. (1940,1951) *The Conditions of Economic Progress*. London.
- Collins, R. (2016). *Konec práce pro střední třídu: už není úniku*. In Wallerstein, I. et al. *Má kapitalismus budoucnost?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Derflugian, G. (2016). *Co byl komunismus*. In Wallerstein, I. et. al *Má kapitalismus budoucnost?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Dicken, P. (2003). *Global shift*. 4th edition. London: Sage.
- Eriksen, T. H. (2005). *Tyranie okamžiku*. Brno: Doplněk.
- Glezos, S. (2012). *The Politics of Speed: Capitalism, the State and War in an Accelerating World*.

London: Routledge.

Hauser, M. (2020). *Pandemie covidu-19 jako bod obratu neboli proč neoliberální kapitalismus není fraška, nýbrž tragédie*. In Sušová-Salminen, V., Švihlíková, I. (eds.) *Pandemie COVID-19: Konec neoliberální globalizace?* Praha: OVIA Argument z.s.

Hogenová, A. (2020). *O pandemii*. In Honzák, R. a kol. *Doba Korona virová*. Praha: Zed'.

Hope, W. (2009). *Conflicting Temporalities: State, Nation, Economy and Democracy Under Global Capitalism*. *Time&Society*. 18 .(1).

Hostomský, Z. (2020). *Zájem viru není nás zabíjet*. In Honzák, R. a kol. *Doba Korona virová*. Praha: Zed'.

Hrubec, M. (2013). *Globální ne/spravedlnost*. In Hrubec, M. a kol. *Kritická teorie společnosti*. Praha: Filosofia.

Hubbard, G., Miller, D. (2005). *Arguments Against G8*. London: Pluto Press.

Charles, S. (2013). *Paradoxy individualismu*. In Lipovetsky, G. *Hypermoderní doba*. Praha: Prostor.

Jessop, B. (2012). *Obstacles to a World State in the Shadow of the World Market*. *Cooperation& Conflict*. 47. (2).

Keller, J. (1993). *Až na dno blahobytu*. Brno: Hnutí Duha.

Klofáč, J., Tlustý, V. (1967). *Soudobá sociologie II*. Praha: Nakladatelství Svoboda.

Komárek, S. (2020). *Ve víru viru*. In Honzák, R. a kol. *Doba Korona virová*. Praha: Zed'.

Lash, S. (1990). *Sociology of Postmodernism*. New York: Routledge.

Lipovetsky, G. (2013). *Hypermoderní doba*. Praha: Prostor.

Machovec, M. (2002). *Smysl lidské existence*. Praha: Akropolis.

Nerudová, D. (2020). *Jak změni koronavirus společnost*. In Honzák, R. a kol. *Doba Korona virová*. Praha: Zed'.

Pánek, J. (2018). In Bárta, M., Kovář, M. (eds.) (2018). *Jak dál. Svět, Evropa a Česká republika v době na „rozhraní.“ Rozhovor s třinácti osobnostmi české vědy, kultury a politiky*. Praha: Academia.

Pařízek, A. (2018). In Bárta, M., Kovář, M. (eds.) (2018). *Jak dál. Svět, Evropa a Česká republika v době na „rozhraní.“ Rozhovor s třinácti osobnostmi české vědy, kultury a politiky*. Praha: Academia.

Pešek, J. (1995). *Proměny času ve vztahu k bytí a jeho možnému smyslu*. Praha: Ježek.

Petrželka, A. (2014). *NASA: tahle civilizace spěje ke svému konci*. *Právo Salon* 10.4.

Quinones, R. J. (1972). *The Renaissance Discovery of Time*. Cambridge.

Robinson, J, Godbey, G. (1999). *Time for Life: The Surprising Ways Americans Use Their Times*. University Park: Pennsylvania State University Press.

- Robinson, W. (2004). *A theory of global capitalism: Production, class and state in a transnational world*. Johns Hopkins University Press.
- Robejšek, P. (2015). *Krise ekonomické a politické konkurenceschopnosti západního modelu. Demokracie pod tlakem ekonomiky*. In Bárta, M. - Kovář, M. - Foltýn, O. (eds.) (2015). *Povaha změny. Bezpečnost, rizika a stav dnešní civilizace*. Praha: Vyšehrad.
- Rosa, H. (2010). *Alienation and Acceleration: Towards a Critical Theory of Late-Modern Temporality*. Malmö: NUS Press.
- Rosa, H. (2013). *Social Acceleration. A New Theory of Modernity*. New York: Columbia University Press.
- Rostow, W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth. A Non Communist Manifesto*. Cambridge.
- Sorokin, P. (1937). *Social and cultural dynamic*. New York: American Book Company.
- Szollos, A. (2009). Towards a Psychology of Chronic Time Pressure: Conceptual and Methodological Review. *Time & Society*. 18.(2-3).
- Thöndlová, G. (2008). *Společnost prožitku Gerharda Schulze*. In Šubrt, Jiří. *Soudobá sociologie III*. Praha: Karolinum Press.
- Toynbee, A. (2001). *Lidstvo a Matka Země*. Praha: Práh. Panevropa.
- Tureček, T., Bárta, M. (2013). *Kolaps neznamena konec*. Praha: Vyšehrad.
- Vácha, M. O. (2020). *Krise je šance*. In Honzák, R. a kol. *Doba Korona virová*. Praha: Zeď.
- Vostal, F. (2016). *Rychlostí světla: vysoko-frekvenční obchodování jako symptom sociální akcelerace času*. In Dvořák, T. a kol. *Temporalita (nových) médií*. Praha: NAMU.
- Wallerstein, I. (2006). *Utopistika: historické rozhodování ve 21. století*. Praha: INTU.
- Wallerstein, I. et. al (2016). *Má kapitalismus budoucnost?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Žižek, S. (2011). *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška*. Praha: Rybka Publishers.

V Praze 1. 8. 2022 Ján Mišovič

